

О

ОБ'ЄКТІВНО НЕПРАВОМІРНЕ ДІЯННЯ – невинне, суспільно шкідливе, неправомірне діяння (дія або бездіяльність) особи, яке здатне тягнути застосування примусових правових заходів, а у передбачених законом випадках – застосування заходів юридичної відповідальності.

Це поняття відбиває особливий стан особи та юридичні характеристики її поведінки, є науковою абстракцією у правознавстві й відсутнє у законодавстві. У науці воно фіксує самостійну форму неправомірного юридично значущого діяння і супроводжується неоднозначним тлумаченням елементів його складу, різними термінологічними позначеннями («безвинне правопорушення», «правова аномалія», вид «правового казусу» та ін.).

Поняття «неправомірне діяння» і «правопорушення» не тотожні, бо перше з них не завжди збігається з класичними ознаками правопорушення. О. н. д. є таким, що межує з ним за формою здійснення і шкідливими наслідками, відрізняється їх специфікою та має спільність у зовнішній схожості, проявах. Загальні з правопорушеннями властивості мають суспільна шкідливість (основна матеріальна ознака) і протиправність (формальна ознака). Відмінність О. н. д. полягає в характе-

ристиці соціальної значущості, специфіці його суб'єктивних складових та правових наслідках.

1. Суспільна шкідливість (небезпечність) О. н. д. як показник його соціальної значущості полягає у заподіянні матеріальних збитків, моральної шкоди відносинам, в яких права суб'єктів, що охороняються нормами різних галузей права, були порушені. Суспільна шкідливість – категорія об'єктивна і характеризує наслідки такого діяння незалежно від його причин, наміру і здатності особи усвідомлювати власні дії. У будь-якому випадку правам та інтересам осіб, суспільним відносинам у цілому заподіюється шкода.

2. Протиправність (неправомірність) як юридичний вираз суспільної шкідливості діяння виражається в порушенні приписів правових норм і, відповідно, суб'єктивних прав ін. осіб. Прояви протиправності діяння формально визначені законодавцем у вигляді заборон певних вчинків та встановленні обов'язків суб'єктів. Поведінка особи, у разі заходження її у суперечність із вимогами норм, є неправомірною, відповідно, при їх недотриманні або невиконанні. О. н. д. стає юридичним фактом, що перешкоджає реалізації суб'єктивних прав ін. осіб, створює умови для їх обмеження, порушує нормальні соціальні зв'язки, заподіює матеріальну та моральну шкоду правомочній особі, яка має право на відновлення суб'єктивних прав. Скажімо, невинне заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки зумовлює використання потерпілою правомочною особою її суб'єктивного права вимагати відшкодування заподіяної шкоди. Дія стає очевидним юри-

дичним фактом, що тягне для заподіявача шкоди негативні правові наслідки в охоронних правовідносинах.

Ознака протиправності є показником відмежування О. н. д. як від правомірних, так і від діянь, які за зовнішніми ознаками збігаються із правопорушеннями, але визнаються законом правомірними внаслідок їх соціальної корисності, необхідності та стимулюються державою (необхідна оборона, крайня необхідність, затримання злочинця, обґрунтований ризик, виконання наказу або розпорядження, здійснення суб'єктом свого права та ін.). Зокрема, вони передбачені у ст. 36, 37, 39, 41, 42, 43 та ін. КК України). Спричинення шкоди у цих випадках є суспільно припустимим, «санкціонованим» державою. Загальні властивості таких правомірних діянь: усвідомленість і контрольованість діянь, які можуть завдати реальної шкоди ін. суб'єктам; наявність суспільно корисних мети та мотивів вчинку, що заподіює шкоду; відсутність мети і мотиву заподіяння шкоди охоронюваним правам та законним інтересам особи; заподіяння шкоди ін. суб'єктам є вимушеним і виправданим у конкретній ситуації (наприклад, при затриманні злочинця); пряме виключення законом таких діянь із числа правопорушень – офіційне визнання їх правомірності, бо шкода спричиняється з метою захисту охоронюваних прав; відсутність юридичної відповідальності або застосування примусових заходів для осіб, які вчинили їх у межах правомірності (наприклад, при неперевищенні меж необхідної оборони). У цих діяннях відсутня вина, і вони лише об'єктивною стороною збігаються з правопорушенням.

3. Невинуватість. Головною відмінністю О. н. д. від правопорушення та його специфічною ознакою є стан його суб'єктивної сторони, в елементному складі якої відсутня вина особи, що його вчинила. Ця особливість має значення при розгляді суб'єктивних передумов юридичної відповідальності особи. Винне діяння – необхідна умова визнання вчинку правопорушенням, що завжди є усвідомлено-вольовою дією або бездіяльністю, за які особа відповідає. Її діяння повинні бути результатом її вільного волевиявлення, коли особа здатна чинити за власним розсудом.

Однак вина особи обумовлена особливостями її психофізіологічного стану і може бути відсутньою внаслідок того, що вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати суспільну шкідливість свого діяння в момент вчинення, або не передбачала можливість настання суспільно шкідливих наслідків і не повинна була або не могла їх передбачити. Причинами цього можуть бути: розвиток подій, за якого суб'єкт об'єктивно не може передбачити всієї сукупності обставин і зв'язків, які можуть заподіяти шкоду; причини суб'єктивного характеру, індивідуальні особливості особи (вікові, психічні) – її нездатність усвідомлювати, передбачати і правильно оцінювати розвиток ситуації.

4. Суб'єкти. Категорія невинуватості особи уточнює критерії визначення кола суб'єктів О. н. д. За загально-визнаною думкою у правовій науці, об'єктивно неправомірне (протиправне) діяння включає в коло суб'єктів як деліктоздатних невинуватих осіб, так і неосудних; недієздатних, а також осіб, які не досягли на момент вчинення ді-

яння віку юридичної відповідальності, передбаченого законом.

Відмінність неосудності та невинуватості проявляється в сутнісному розумінні особливостей їх юридичної природи. Сутність неосудності виявляється в неможливості поставлення за провини суспільно шкідливого (небезпечного) діяння особі, яка на конкретний момент скоєння, в певний проміжок часу, заподіяла шкоду в стані певної міри психічного розладу або недомумства і не здатна діяти усвідомлено в силу психічного дефекту. Категорія неосудності виключає таких осіб із числа юридично відповідальних суб'єктів. Психічне ставлення деліктоздатної і неосудної осіб до своїх діянь і їх наслідків різні. Деліктоздатна особа перебуває у психічному стані, за якого вона здатна ставити правомірні цілі, прагне до них, проте наслідки з ними не збігаються. Особа діє невинно, оскільки невідворотність неправомірного результату виникає через об'єктивну неможливість передбачення суб'єктом наслідків його діяння. Результати ж діяння неосудної особи невідворотні через її нездатність їх передбачити в момент скоєння, об'єктивну неможливість запобігти настанню шкідливих наслідків свого діяння і у зв'язку з цим не можуть бути поставлені їй у провину (невинуватість).

Визнання деліктоздатної особи невинним суб'єктом об'єктивно неправомірного діяння можливе через заподіяння ним шкоди й з психофізіологічної причини, коли шкода заподіяна не проявами дефектів інтелектуального чи вольового змісту (бо особа усвідомлює можливість заподіяння шкоди), а об'єктивною не-

можливістю запобігти настанню шкідливих наслідків свого діяння особою в специфічному психічному стані при наявності екстремальних умов і нервово-психічних перевантажень. Екстремальні умови – незвичайне очевидне ускладнення обстановки, яке вимагає особливої уваги, негайного реагування (надзвичайна подія, раптова втрата професійних навичок). Нервово-психічні перевантаження – стан організму (перевтома, стресовий стан унаслідок зовнішніх чинників і т. ін.), що пригнічує інтелект і волю особи при здійсненні її професійних функцій (наприклад, водій автобуса, авіадиспетчер, які відпрацьовують другу зміну). Такі психофізіологічні відхилення позбавляють особу можливості самостійно прийняти рішення, визначити варіанти своєї поведінки і запобігти тим наслідкам діяння, які особа в такому стані передбачає (на відміну від неосудної особи).

Аналогічну оцінку отримують діяння осіб, які не досягли на момент вчинення діяння віку юридичної відповідальності, передбаченого законом. За формально юридичною характеристикою таким особам не може бути поставлено за провину або невинуватість унаслідок їх вікових особливостей, нездатності повною мірою передбачити фактичний характер і суспільну небезпеку своїх діянь та їх наслідків. Як у випадках із діяннями неосудних, так і малолітніх, питання про вину або її відсутність у таких осіб не обговорюється, можливість встановлення вини або невинуватості особи виключається. Отже, для визначення кола суб'єктів О. н. д. поряд з осудністю має значення юридично визначений вік настання юридич-

ної відповідальності. При цьому враховується специфіка біологічного, соціального і психологічного віку.

Законодавець враховує психологічний вік, і, зважаючи на особливості психіки підлітків, одночасно з формальними віковими показниками закріплює і психологічні критерії неповнолітньої особи. За кримінальним законодавством деяких країн, якщо неповнолітній досяг віку кримінальної відповідальності, але внаслідок відставання у психічному розвитку (тобто при невідповідності психологічного віку – паспортному), яке не пов'язане з психічним розладом, під час вчинення суспільно небезпечно діяння не міг повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними, він не підлягає кримінальній відповідальності. Відповідно до судової практики в Україні для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза (п. 7 постанови Верховного Суду України від 16 квітня 2004 № 5 «Про практику застосування судами України законодавства в справах про злочини неповнолітніх»).

О. н. д. є діянням безвинним і не кваліфікується як правопорушення. В його юридичному складі відсутня вина як головний показник і невід'ємний атрибут суб'єктивної сторони правопорушення. Тому відсутність вини є свідченням відсутності й суб'єктивної сторони взагалі.

Суб'єктивні прояви об'єктивно неправомірної поведінки полягають і у

відсутності неправомірної мети та протиправних мотивів діяння, які взагалі можуть не усвідомлюватися особою (наприклад, у стані неосудності), а протиправний результат обумовлений причинами, які від особи не залежать (наприклад, дією непереборної сили), особливостями психічного стану особи – її нездатністю до самоконтролю, афектогенністю (відчутним душевним хвилюванням).

Серед умов відсутності вини в поведінці суб'єкта можлива його добросовісна помилка, зокрема, коли особа вважає неправдиві факти (документи, звітність, статистику) істинними, а про їх помилковість не знає, не може і не повинна знати і приймає неправомірне шкідливе рішення не зі своєї вини.

Таким чином, у складі О. н. д. відсутні суб'єктивні ознаки правопорушення – суб'єкт та суб'єктивна сторона, або будь-яка із цих ознак.

5. Юридичні наслідки заподіювання шкоди. За загальним правилом безвинне діяння не тягне за собою юридичну відповідальність (припускає її ненастання), тому що воно не є результатом вільного волевиявлення особи (відсутня можливість вибору ін. варіанта поведінки). Тому, за загальним правилом, основним видом заходів правового примусу, які застосовуються за вчинення О. н. д., є заходи захисту, під якими розуміють заходи правового впливу, що застосовуються з метою відновлення порушених прав суб'єкта. Головною відмінністю заходів правового примусу від заходів юридичної відповідальності є мета – відновлення порушених прав особи, вони застосовуються до суб'єктів О. н. д.

Базовий принцип юридичної відповідальності – винуватість суб'єкта. Проте цивільне право містить винятки з принципу винної відповідальності і встановлює юридичну відповідальність за безвинне діяння (відповідальність без вини) за договором та за законом – т. зв. абсолютну, «об'єктивну» відповідальність. Остання є породженням приватного права і належить до нетипових форм державного примусу. Потреба в існуванні відповідальності без вини обґрунтовується необхідністю захисту суб'єктивного права потерпілого, його майнових інтересів. Інститут безвинної відповідальності за О. н. д. – виняткове утворення лише у приватно-правових галузях. У публічно-правових галузях права це правило не застосовується.

Таким чином, головними особливостями настання юридичних наслідків за скоєне О. н. д. є те, що:

а) в силу невинуватості особи таке діяння не може бути підставою юридичної відповідальності в публічному праві – кримінальному, адміністративному та ін., оскільки відповідні види відповідальності виконують «штрафну» функцію, її підставами є виключно правопорушення;

б) воно може бути підставою юридичної відповідальності як заходу захисту правовідновлювального характеру, у сфері приватного права (у цивільно-правових відносинах), і лише у випадках, які прямо передбачені законом. Для суб'єкта це означає виникнення нового додаткового обов'язку, якого не було раніше. Наприклад: невинне заподіяння шкоди власником джерела підвищеної небезпеки (використан-

ня транспортних засобів, механізмів, електричної енергії високої напруги та ін.); невинне невиконання договірних зобов'язань суб'єктом підприємницької діяльності; шкода, заподіяна малолітнім, або недієздатною особою внаслідок їх неделіктоздатності (наприклад, підпал будинку малолітнім не тягне для нього кримінальної відповідальності, але його діяння є об'єктивно неправомірним, тому потерпілий має право вимагати відшкодування збитку, а обов'язок його відшкодувати – відповідальність – покладається на батьків, усиновителів та ін.).

Суб'єкт О. н. д. не має внутрішнього негативного ставлення до суспільства, особистості, тому застосування до нього заходів юридичної відповідальності засноване не на каральній меті та спрямоване не на особистість, а викликане необхідністю відновлення порушеного права;

в) не тягне взагалі юридичної відповідальності або застосування примусових заходів чи юридичного впливу до особи за шкоду, заподіяну нею, наприклад, за діяння, вчинені в результаті випадку (казусу), коли особа не передбачає, не повинна була і не могла передбачити можливість настання таких наслідків;

г) законодавчо передбачається застосування примусових заходів і засобів правового впливу, які не є заходами юридичної відповідальності, зокрема, примусові заходи медичного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння і заподіяли шкоду в стані неосудності – дефекті інтелектуального чи вольового прояву психіки, або її короткочасного розладу; примусові захо-

ди виховного характеру, що застосовуються до малолітніх.

6. Види О. н. д. вирізняють за різними показниками. Залежно від суб'єкта – це діяння, вчинені фізичною чи юридичною особою. За галузевою належністю норм права, які були порушені: кримінально-правові, наприклад, заподіяння особою шкоди в стані уявної оборони; заподіяння шкоди фізичною особою в стані сильного душевного хвилювання, викликаного посяганням на особу; заподіяння шкоди особою під безпосереднім фізичним або психічним примусом та ін.; адміністративно-правові – діяння, що не містять складу проступку через відсутність вини суб'єкта (наприклад, винесення посадовою особою незаконного рішення під впливом добросовісної помилки); цивільно-правові – невинне заподіяння шкоди, що випливає з договірних та позадоговірних зобов'язань. Залежно від причини вчинення: О. н. д., вчинені через екстремальні умови; діяння, вчинені за нервово-психічними перевантаженнями; діяння, вчинені внаслідок казусу; діяння, наслідки якого викликані непереборною силою, та ін. При казусі і при непереборній силі в діях особи відсутня вина суб'єктів, але з різних причин: при казусі невинуватість особи породжена її суб'єктивним станом (вона не знає, не може і не повинна була знати про подію та настання її шкідливих наслідків); при непереборній силі невинуватість особи полягає в тому, що вона знає про настання події, як результату зовнішнього впливу, докладає зусиль щодо запобігання шкоди, але вона настає. За правовими наслідками О. н. д. поділяються на: такі, що тягнуть юридичну відпо-

відальність (майнову); такі, що тягнуть застосування примусових заходів, які не є заходом відповідальності; такі, що не тягнуть жодних правових наслідків (наприклад, внаслідок казусу).

Лит.: Ковалева Е. Л. Правовая природа объективно-противоправных деяний // Закон и право, 2001, № 8; Минникес И. А. Объективно-противоправное деяние // Российский юридический журнал, 2008, № 2; Шульга А. М. Об'єктивно протиправне діяння, об'єктивно правомірна поведінка // Форум права, 2012, № 3.

С. М. Олейников.

ОБЛІК, ІНКОРПОРАЦІЯ ТА КОНСОЛІДАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА є специфічними видами систематизації законодавства.

Облік законодавства (О. з.) – вид систематизації законодавства, що здійснюється шляхом збирання, фіксування в логічній послідовності й зберігання нормативно-правових актів, підтримання їх у контрольному (актуальному) стані з урахуванням усіх змін, а також створення спеціальних систем їх накопичення та пошуку. Головним завданням О. з. є підтримання нормативно-правових актів у стані, який дозволяє оперативно одержувати актуальну й достовірну правову інформацію. Ретельний О. з. є необхідним для забезпечення готовності до застосування норм права органами публічної влади, приватними юридичними та фізичними особами. Основними вимогами до організації О. з. є забезпечення повноти інформаційного масиву, достовірності правової інформації, зручності користування нею.

Засобами накопичення та обробки нормативної інформації можуть бути: